

В.С. Великочий
(м. Івано-Франківськ)

РЕЛІГІЙНІ ВЗАЄМИНИ В ГАЛИЧИНІ ВОЄННО-РЕВОЛЮЦІЙНОЇ ДОБИ: УКРАЇНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ

В статті робиться спроба аналізу напрацювань і здобутків української історіографії як вітчизняної, так і зарубіжної із проблеми висвітлення міжконфесійних відносин у Галичині періоду Першої світової війни. Акцентовується увага на основних наукових методологічних підходах до вивчення означеної проблеми в різні періоди розвитку української історіографії, вплив світоглядного чинника на трактування авторами історичних фактів та подій тієї епохи. Простежується дослідження впливу зовнішньополітичного чинника на розвиток церковно-релігійного життя в краї, його місця й ролі в суспільно-політичних процесах доби Першої світової війни. Пропонуються нові напрями досліджень проблеми з урахуванням європейського досвіду історичної науки.

Ключові слова: Міжконфесійний діалог, історіографічний аналіз, методологічні принципи і підходи, «історичний моноцентризм».

В статье делается попытка анализа наработок и достижений украинской историографии как отечественной, так и зарубежной относительно проблемы освещения межконфессиональных отношений в Галичине периода Первой мировой войны. Акцентируется внимание на основных научных методологических подходах к изучению отмеченной проблемы в разные периоды развития украинской историографии, влияние мировоззренческого фактора на трактовку авторами исторических фактов и событий той эпохи. Прослеживается исследование влияния внешнеполитического фактора на развитие церковно-религиозной жизни в крае, ее места и роли в общественно-политических процессах времен Первой мировой войны. Предлагаются новые направления исследований проблемы с учетом европейского опыта исторической науки.

Ключевые слова: Межконфессиональный диалог, историографический анализ, методологические принципы и подходы, «исторический моноцентризм».

In the article is given it a shot analysis of works and achievements of Ukrainian historiography, both native and foreign, from the problem of throw lighting church and religious life in Galychyna of period of First world war. Attention is accented on basic scientific methodological approaches of studying the direct problem in different periods of development Ukrainian historiography, the influence of world outlook on interpretation by the authors of historical facts and events of that epoch. The influence of foreign policy factor is traced on development of church and religious life in edge, its place and role in the social and political processes of time of First world war. New

directions in researching problems are offered in taking into account European experience of historical science.

Keywords: *Transconfessional dialogue, historiographical analysis, methodological principles and approaches, «historical monocentrism».*

У часи загострення суспільно-політичних, міжнаціональних і міждержавних відносин для суспільств, що перебувають в орбіті їх розгортання, надзвичайно актуальним завданням є досягнення поставленої правлячою елітою мети. Разом із тим менш озвучуваною, але не менш значною є наступна дилема: потреба якомога меншої тривалості конфліктів при одночасному намаганні щонайбільше «пом'якшити» їх негативні соціально-економічні наслідки. В цьому контексті проблема ролі та значення міжконфесійних взаємин у Галичині під час Першої світової війни може служити яскравим прикладом каталізатора міжнаціонального протистояння. Власне, історіографічному аналізу цієї проблеми воєнно-революційної доби у вітчизняній історичній науці й присвячено цю статтю.

Історіографія церковно-релігійних відносин у Галичині за доби Першої світової війни — доволі складне, різнопланове наукове явище, для градації котрого можуть служити теоретичні, ідейні, суспільно-політичні, світоглядні та інші критерії. Її поділ за поширеним у сучасній науці проблемно-хронологічним принципом (історіографія західноукраїнська 1920–1930-х рр., українського зарубіжжя, радянська і сучасна вітчизняна) доволі умовно відображає контури зазначеної теми. Більшою прозорості додає поділ цих груп дослідників (окрім радянських) на «світських» та «церковних», яких у свою чергу слід розрізняти за конфесійною приналежністю. Домінуюча в часовому вимірі ретроспектива, що дозволяє виявити коріння виникнення багатьох церковно-релігійних проблем, легко переходить у перспективу, котра відображає їхнє розв'язання на наступних етапах суспільного розвитку. В територіальному відношенні вивчення цієї теми виходить за межі Галичини, охоплюючи взаємини не лише з політичними і церковними колами Наддніпрянської України та Росії, а й Апостольською столицею у Римі, Константинопольською патріархією, римо-католицькою церквою Польщі тощо.

В даній розвідці поставлено за мету з'ясувати основні здобутки української історіографії про конфесійні відносини в Галичині за доби Першої світової війни, форми останніх, вплив на подальший розвиток суспільно-політичних і національно-культурних процесів на цих теренах і визначати вузькі місця й перспективи подальшого вивчення зазначеної теми. Її суспільна і наукова актуальність та практична значущість обумовлюються складною сучасною поліконфесійною ситуацією в Україні, необхідністю усвідомлення її народу як органічної складової європейської цивілізації й культури.

Зважаючи на обмежені рамки статті, дозволимо собі не вдаватися до глибокого аналізу наукового стану вивчення окресленої проблеми. Принагідно зазначимо, що відсутність окремого комплексного історіографічного дослідження міжконфесійних взаємин у Галичині зазначеного періоду дещо компенсує осмислення їх окремих аспектів та історії Першої світової війни загалом.

Чи не найбільше історіографічних оглядів присвячено діяльності А. Шептицького в 1914–1918 рр., котрі переважно пропонуються у загальному контексті відповідного напрямку української суспільної думки. Наприклад, О. Кравченко здійснив один із перших¹, а М. Гринчишин — один із найповніших оглядів іноземної літератури про життя митрополита². Сучасній дослідниці Л. Гентош належить серйозна спроба узагальнити здобуток пострадянської української й польської історіографії стосовно суспільної діяльності А. Шептицького³. Ю. Аввакумов зробив ґрунтовний аналіз праць із такої складної теми, як «А. Шептицький і Росія»⁴. В дисертаціях Г. Гладка⁵ й Я. Білас⁶ з'ясували науковий доробок про роль та місце А. Шептицького у суспільно-політичних процесах.

Ступінь вивчення проблеми національно-релігійного життя також визначають історіографічні огляди в узагальнюючих дослідженнях з історії Галичини доби Великої війни (О. Мазур⁷, І. Кучера⁸ й ін.) та у працях, присвячених історії Української греко-католицької церкви* в суспільних процесах ХХ ст. (В. Марчук⁹) і розвитку міжконфесійних відносин Української революції 1917–1920 рр. (В. Ульяновський¹⁰). Попри вказані й інші більш чи менш вдалі спроби висвітлення цього питання, актуальним залишається зауваження В. Капелюшного про те, що історія церковно-державних взаємин є однією з найменш висвітлених тем періоду визвольної боротьби 1917–1920 рр. Цей висновок вченого впливає і з його аналізу наукових розробок національного життя західноукраїнських земель зазначеного періоду¹¹. Частково аналіз української історіографії Першої світової війни та різноманітних проблем, породжених нею, у тому числі й міжконфесійних відносин у краї, здійснений і сучасними російськими вченими¹².

Донині церковно-релігійне життя Галичини періоду Першої світової війни не стало предметом спеціального комплексного дослідження, однак його вивчення має свою історіографічну традицію, котра свідчить про певну наступність осмислення теми кожною наступною генерацією українських істориків. Її підвалини заклали перші праці (написані ще в межах досліджуваного хронологічного відтинку вивчення проблеми), які й до сьогодні залишаються чи не найбільш цитованими сучасними авторами. Йдеться про монографію І. Крип'якевича (вийшла під псевдонімом Іван Петрович), де переважно на основі матеріалів преси показано становище УГКЦ у Галичині під час російської окупації¹³. Від самих початків окреслилася тенденція, коли вивчення цієї теми «циркулювало» навколо постаті митрополита А. Шептицького. Про це свідчать історико-документальна книга «Царський в'язень 1914–1917»¹⁴ та історико-мемуарні праці Д. Дорошенка¹⁵ й інших національно (проукраїнськи) зорієнтованих авторів, котрі в 1920–1930-х рр. з'явилися у Галичині та в еміграції. З інших ідейних позицій до висвітлення релігійних процесів у краї підходили автори з москвофільського табору.

Ґрунтовне комплексне вивчення зазначеної проблеми започаткували дослідники з українського зарубіжжя в період після Другої світової війни. Помітним внеском у її розробку стали історико-документальні та мемуарні студії згуртованих навколо Українського вільного університету в Мюнхені відомих

переважно світських істориків — С. Барана, П. Ісаїва, М. Чубатого, о. І. Гриньоха, що, як правило, були учасниками описуваних подій. Чимало спільних рис мають погляди зарубіжних та вітчизняних українських авторів, наближених до католицьких кіл, — Б. Боцюрківа, А. Великого, О. Кравченюка, Г. Лужницького, С. Мудрого, І. Нагаєвського, І. Хоми й ін. Їхнім працям властиві переважно такі підходи: ототожнення понять «Українська греко-католицька церква» та «Українська католицька церква»; антиправославна спрямованість висвітлення подій; наголошування і певне перебільшування ролі УГКЦ у національно-визвольному русі 1914–1918 рр. тощо. «Православна» історіографія в свою чергу поділяється за приналежністю авторів до української й російської церков. Одні з них при з'ясуванні зазначеної теми зберігають толерантність та виваженість, як І. Власовський¹⁶, інші упереджено підходять до її висвітлення, беручи за основу джерел доволі сумнівні матеріали¹⁷.

Окреслені тенденції тією чи іншою мірою притаманні й сучасній вітчизняній історіографії, котра ще раз підтверджує той факт, що навіть світські автори під час вивчення церковно-релігійної тематики не можуть залишитися вільними від впливів приналежності до певної конфесії. Крім того, на характері їхніх студій позначається і традиційна «захопленість» науковців проблематикою «своїх» досліджень. Так, «з позицій греко-католицизму» до висвітлення становища УГКЦ у Галичині в роки Першої світової війни підходять Л. Гентош, Г. Цвенгрош, Г. Гладка, Я. Заборовський, О. Красівський, В. Марчук, І. Пилипів та ін. З іншого боку, ця тема, передусім пов'язана з нею «унійна проблематика», знайшли належне місце в узагальнюючих працях з історії Церкви в Україні, зокрема й періоду визвольної боротьби 1917–1920 рр., Б. Андрусишина, М. Горячої, Т. Євсєєвої, А. Зінченка, О. Ігнатуші, О. Лисенка, О. Реєнта, А. Стародуба, В. Ульяновського та ін.

Осібне місце в історіографічному осмисленні церковно-релігійного життя Галичини доби воєнного лихоліття посідають дослідження радянських істориків. У них годі шукати продуктивних напрацювань із зазначеної теми; адже на загальну ідеологічну тенденційність нашарувався ще і войовничий антиклерикалізм, так що історичні студії незмінно набирали вигляду публіцистичних памфлетів, пройнятих ненавистю до церкви й релігії, що особливо проявлялося в ставленні до Української греко-католицької церкви. Нехтуючи принципами історизму та формальної логіки, радянські автори вдавалися до довільного трактування й відвертого перекручування фактів. Із таких позицій вони підходили до використання значного масиву джерел (матеріали періодики, мемуари, архівні документи), будучи впевненими, що їхні твори не піддаватимуться науковій, а лише ідеологічній експертизі. Незважаючи на це, виникали і певні труднощі, зумовлені прагненням протиставлення двох церковних інституцій. Вони долалися через трактування УГКЦ як «найбільш реакційної», а Російської православної церкви (РПЦ) як такої, що скомпрометувала себе в очах народу, будучи вірною союзницею самодержавства, чорносотенної реакції та мракобісся. Окреслені підходи до проблеми та її трактування властиві як для узагальнюючих історичних досліджень з історії Галичини «періоду імперіалізму»

(І. Компанієць, Осечинський та ін.), так і для спеціальних праць з «унійної тематики» С. Даниленка, К. Дмитрука (Гальського), В. Добрича й ін.

В студіях з історії УГКЦ доби Великої війни головне місце посідають питання, пов'язані з репресіями проти духовенства та наверненням греко-католиків у православ'я, а тема зокрема українсько-польського релігійного діалогу зазнає порівняно меншого аналізу й осмислення. В узагальнюючих працях саме ці дві проблеми подаються як невід'ємна складова феномена «Галицької Руїни», а їхнє висвітлення на емпірично-описовому рівні, як правило, не викликає труднощів. Однак автори спеціальних досліджень, намагаючись глибше з'ясувати детермінованість церковно-релігійного життя, потрапляють у складний лабіринт хитросплетінь і суперечностей, зумовлених як ідейною та конфесійною заангажованістю самої теми, так і характером її документальної бази й іншими обставинами.

Маючи величезний масив найрізноманітніших джерел, сучасні вітчизняні історики лише почали виявляти перші ознаки намагання комплексного глибокого осмислення зазначеної проблеми. Таким прикладом є розвідка А. Стародуба, де становище УГКЦ під час Першої світової війни традиційно та загалом виправдано розкривається з позиції російської церковної політики у краї, котру дослідник (до речі, слідом за католицькими авторами українського зарубіжжя) називає експансією «воєнного православ'я»¹⁸. Ця тенденція побутує і в уже згадуваних працях з історії Галичини доби Великої війни, де міжконфесійні взаємини переважно розглядаються у контексті політики російської адміністрації в культурно-релігійній сфері (О. Мазур¹⁹, І. Кучера²⁰ й ін.).

На наш погляд, сучасні дослідники ще не запропонували якісно нових узагальнень та підходів до вивчення зазначеної теми як на емпіричному, так і методологічному рівнях, тому при з'ясуванні становища й втрат УГКЦ у роки «Галицької Руїни» вони, як правило, продовжують опиратися на здобуток своїх попередників²¹ та зокрема авторів українського зарубіжжя. Таким чином останні фактично не просунулися далі Г. Лужницького, котрий уклав чи не найповніший мартиролог арештованих, вивезених, страчених (повішаних, розстріляних) греко-католицьких і православних священиків із Галичини й Буковини із зазначенням місця їх перебування та подальшої долі у таборах інтернованих²².

За такої історіографічної ситуації маємо явище, коли навіть при підготовці спеціальних праць українські автори змушені, так би мовити, «брати на віру» результати досліджень своїх польських колег. Ідеться, наприклад, про студію Ф. Ржеменука, який підрахував, що в 1914–1916 рр. із 2483 греко-католицьких священиків Галичини 350 відступили на Захід, 350 інтернували австрійські власті, 61 виїхав до Росії, 120 перейшли у православ'я чи співпрацювали зі структурами РПЦ (цитуються за книгою В. Марчука²³). Такі результати досліджень, вірогідно, не варто вважати остаточними, бо по-перше, впадає у вічі «заокругленість» наведених цифр; по-друге, вони відчутно відрізняються від даних українських авторів, по-третє, потребують уточнення самі дефініції, що є основою для поділу українського духовенства на різні категорії.

В працях із зазначеної теми одним із найскладніших є питання «оправославлення» греко-католиків Галичини. Крім ідейних й інших суб'єктивних чинників, на її висвітленні чи не найбільше позначалися знову ж таки приналежність авторів до різних конфесій. Це виразно проявилось у визначенні ініціаторів наступу на УГКЦ, причин переходу її віруючих у православ'я, кількості «навернених» та відмінних тлумаченнях багатьох інших аспектів цієї проблеми.

В літературі «про православного» (як українській, так і російській) спрямування, з одного боку, й «про католицького», з — іншого, зустрічаємо різнобій статистичних даних, що відображають процес та наслідки політики «навернення уніатів». Врешті, тут маємо той випадок, коли історики, спираючись на одні й ті самі джерела (матеріали архівів, періодики, мемуари тощо), вдаються до різних тлумачень і роблять подекуди протилежні висновки. Все це нерідко призводить до спотворення реалій церковно-релігійного життя. Так автори різних напрямів одноставно вказують, що близько 200 парафій у Галичині мали православних священників (І. Власовський²⁴; Д. Дорошенко²⁵ та ін.). Однак це не може означати, що «дві сотні уніатських парафій перейшли на православіє», бо вони могли «спорожніти» з інших причин — внаслідок переходу до нього окремих греко-католицьких священників через репресії проти останніх.

Показники кількості парафій, котрі «перейшли на православіє», переважно коливаються від 50 до 100, а «оправославлених уніатів» — від 30 до 50 тис. осіб. Проте в усякому разі важко сказати, наскільки адекватно вони відображають дійсний стан речей. Оскільки ця проблема набрала суто політичного характеру, то за критерії, які б мали засвідчити факт цього «переходу», бралися б не лише церковно-релігійні чи навіть обрядові обставини, а й прості формальні випадковості. Дослідники, котрі під час вивчення цих питань покликаються на офіційні звіти російських світських чи церковних структур, повинні зважати, що їхні представники часто зараховували до «православних» і українських «уніатів», які сповідалися та причащалися у відповідних храмах чи навіть просто їх відвідували. Ці та інші подібні дії, безумовно, не можуть означати відмови греко-католиків від своєї Церкви.

Дані про священників, котрі перейшли у православ'я, здавалося б, могли бути конкретнішими і точнішими. В історичних працях вони переважно коливаються від 86 до 113 осіб, хоча подекуди зустрічаємо й більш «різкі» відхилення у той чи інший бік. Зокрема автори, близькі до українських католицьких кіл (Б. Боцюрків²⁶, Г. Лужницький²⁷ та ін.), вказують, що лише 29 «священників-коллаборантів» змінили «батьківську віру», не рахуючи 77 осіб, котрих російські війська насильно (отже, вони не відступилися від неї «добровільно» — *В.В.*) забрали як заручників. Причини «навернення до православ'я» вони вбачають не стільки у церковних, скільки в національно-політичних мотивах; адже, захопивши Галичину, російська адміністрація не арештувала жодного римо-католицького чи вірмено-католицького священника. При цьому не скидаються з важелів і впливи русофільської пропаганди.

Разом із тим під час висвітлення цих подій сучасні українські історики майже сходяться в багатьох принципово важливих моментах. По-перше, вони однакові у тому, що російські церковні та світські власті розпочали тривалу продуману політику щодо насадження в Галичині православ'я вже за передвоєнного періоду, так що окупація краю стала її органічним продовженням. По-друге, ні віденський уряд, ні ієрархи Української греко-католицької церкви не виробили контрзаходів, котрі б перешкодили цьому курсу; зрештою, вони взагалі й не співпрацювали в цьому напрямі. По-третє, цілеспрямоване насильницьке «оправославлення» УГКЦ не знайшло належної оцінки з боку Римокатолицької церкви загалом.

Слід також визнати, що сучасні світські дослідники поступово звільняються від різних «моноцентризмів» (національного, конфесійного, політичного) у вивченні зазначеної проблеми, намагаючись висвітлювати її з позицій історизму та релігійної толерантності. Обопільна упередженість важче долається авторами, наближеними як до католицьких (греко-католицьких), так і православних кіл. Ще в 1950–1970-х рр. утверджувалася тенденція, коли історики, що працювали під опікою Ватикану (А. Великий, Г. Лужницький, І. Нагаєвський та ін.), за головного ініціатора й організатора наступу на греко-католиків уважали передусім російське «воєнне православ'я» (у появі такого терміна в історіографії не останню роль відіграв А. Великий²⁸), котре прагнуло використати доленосні події світової війни для реалізації своїх давніх мрій про знищення унії у Галичині. В цьому відношенні важко помітити зміни у сучасних працях приналежних до цієї групи авторів (напр., Мудрий С. Нариси історії Церкви в Україні. — Львів; Рим, 1995 та ін.).

Для подальшого вивчення масштабів і наслідків репресій проти УГКЦ у 1914–1917 рр. сучасним історикам, на нашу думку, варто було б активніше використовувати методи кліометричного аналізу. Робота в такому напрямі вже ведеться. Наприклад Р. Делятинський на основі копітких обрахунків значного джерельного масиву показав масштаби збитків (знищення близько 60 церков тощо), яких зазнала Станіславська єпархія за доби воєнного лихоліття²⁹.

Незважаючи на постійне наголошування на значних втратах та важливій ролі греко-католицького духовенства у національно-політичному й церковному житті за доби воєнного лихоліття, поки що відсутні спеціальні праці, котрі б висвітлювали його діяльність на рівні історії повсякденності. Перспективність такого напрямку досліджень засвідчує публікація Г. Степаненко, яка показала суспільне життя і побут православних священників українських єпархій у роки Першої світової війни та їх жертвне пастирське служіння своєму народові в умовах лихоліття³⁰.

У різних площинах суспільного розвитку галицьких українців — національно-політичній, внутрішньоцерковній тощо — дослідники розглядають справу запровадження в 1916 р. григоріанського календаря. Це вважаємо, можна було б потрактувати як «акт зближення» УГКЦ з римо-католицькою церквою, що створювало передумови для опрацювання спільної засадничої хронології. Типові приклади висвітлення цієї теми авторами зі світського й церковного

середовищ подають відповідно К. Левицький, котрий одним з перших з'ясував наслідки цієї реформи для українського національного руху³¹, та о.Р. Лободич, котрий акцентував на її релігійно-обрядовому аспекті. Підсумовуючи напрацювання попередників і спираючись на дещо відмінні джерела, це питання ґрунтовно, хоча й у різних площинах, дослідили два сучасні науковці: О. Павлишин — як завершальний акорд чотиристолітньої історії впровадження григоріанського календаря в церковне життя українців³² та О. Єстрешій — у контексті формування світогляду й суспільно-політичної діяльності єпископа Г. Хомишина³³. Таким чином, з'ясовано обставини, котрі спонукали до проведення календарної реформи, ставлення до неї різних національно-політичних сил (українців, поляків, австрійської влади), протиборство навколо цієї проблеми тощо.

Дослідивши комплекс цих питань, О. Павлишин дійшов висновку, що за пануючих тоді історичних обставин дана реформа мала «ситуативний характер», тому вона не стала суто церковною справою, а набула виразного політичного забарвлення і, зважаючи на загальний опір їй, була приречена на невдачу³⁴. Учений зазначив, що йому не вдалося віднайти документальних матеріалів, які б прояснили ставлення А. Шептицького до зміни календаря; тож він лише обмежується припущенням: «Вірогідно, що воно було негативним»³⁵. Це важливо враховувати, оскільки в історіографії чинною є тенденція трактувати цю подію як таку, що поклала початок чи навіть значно поглибила суперечності між митрополитом та станіславським єпископом, а це помітно позначалося на розвитку всього культурно-освітнього й церковно-релігійного життя галицьких українців. Потребує, на наш погляд, прояснення і питання про роль австрійської влади у цій справі. Твердження про це що, нібито Відень «ухилився від формулювання своєї позиції», але прихильно сприйняв календарні нововведення (О. Павлишин³⁶, вочевидь, недостатньо обґрунтовані. Більший сенс, гадаємо, мають дослідники, котрі вважають, що перехід на григоріанський календар та латинізація релігійного обряду прямо «ініціювалися» й підтримувалися австрійськими військовими і політичними колами (К. Левицький, А. Стародуб, ін.), що цілком виправдано розглядається як реакція на «оправославлення» уніатів краю російською владою. Зрештою, без протекції Відня, за відсутності глави УГКЦ А. Шептицького сам Г. Хомишин навряд чи наважився б на крок такої ваги й значення.

Вищезгадані та інші (П. Шкраб'юк³⁷) національно зорієнтовані дослідники здебільшого негативно оцінюють наслідки календарної реформи, вважаючи, що вона перешкодила б поглибленню єдності українців. З іншого боку, частина авторів, близьких до католицьких кіл, будучи прихильниками окциденалізму (політики латинізації), позитивно оцінюють акцію Г. Хомишина, котра, на їхню думку, сприяла обмеженню впливів Російської православної церкви в Галичині й прилученню українців краю до західноєвропейського життя і культури.

Аналіз української історіографії міжконфесійних відносин у Галичині за доби Першої світової війни дозволяє зробити наступні висновки. Попри відсутність спеціального комплексного дослідження, тема церковно-релігійного

життя краю знайшла достатнє відображення в історичній літературі. Приналежність авторів до різних наукових напрямів та їхня наближеність до певних конфесійних центрів зумовили відповідні (часом істотні) відмінності як у загальних підходах до зазначеної проблеми, так й у трактуваннях її окремих аспектів. Це виявляється не лише в загальних оцінках певних явищ і процесів, а й у визначенні їхніх кількісних показників. Виваженому висвітленню окреслених вище питань перешкоджають не стільки ідейна заангажованість авторів чи різна методологія дослідження, характер джерельної бази тощо, скільки їхня конфесійна приналежність. Тому навіть для сучасних світських науковців (не лише України, а також Росії) залишається актуальною потреба дотримуватися засад історизму і релігійної толерантності при висвітленні подій, пов'язаних із церковним розвитком зокрема в Галичині зазначеного періоду. Проблема міжконфесійних взаємин у краї є ще доволі нерозробленою в українській історіографії та прямо пропорційно залежить від більш ширшого висвітлення церковно-релігійного життя 1914–1919 рр.

Вважаємо, що назріла потреба об'єднання творчих зусиль різних представників української історіографії для підготовки колективного комплексного дослідження про міжконфесійні відносини в Галичині за доби Великої війни, котре, з одного боку, глибоко має відобразити суперечності тієї епохи, а, з іншого, постане як унікальне визначне явище в історії культурного й духовного життя України.

Примітки:

* В українській історіографії склалася традиція довільного вживання назви «Українська греко-католицька церква — УГКЦ», зокрема і стосовно досліджуваного періоду, коли прикметник «українська» ще не зустрічаємо в офіційних документах, бо така форма з'явилася після Другої світової війни. Зважаючи на це, вважаємо за можливе вживати поняття «УГКЦ» стосовно попередніх років її діяльності, у тому числі й у даній статті.

¹ *Кравченко О.* З нової літератури про Слугу Божого Митрополита Андрея // Християнський Голос. — Ч. 50. — Мюнхен, 1950. — 12 грудня.

² *Нрунчшын М.* Western Historiography and Future Research // Morality and Reality: The Life and Times of Andrei Sheptyts'kyi. — Edmonton, 1989. — Р. 421–436.

³ *Гентош Л.* Постать митрополита Шептицького в українських та польських наукових виданнях останнього десятиріччя // Україна модерна. — Ч. 3. — К. — Л., 2003 — С. 179–210.

⁴ *Аввакумов Ю.* Тема Росії в діяльності та богословській думці «Святоюрського велетня». Вступ до матеріалів збірника // Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії: Док. і матер. — 1899–1917. — Кн. 1. Л., 2004. — С. IX–XLIX.

⁵ *Гладка Г.Л.* Суспільно-політична діяльність митрополита Андрея Шептицького (1899–1939 рр.): Дис... канд. іст. наук. — Чернівці, 2000. — 169 с.

⁶ *Білас Я.І.* Митрополит Андрей Шептицький і проблеми національно-визвольного руху українців: Дис... канд. іст. наук. — К., 2003. — 194 с.

⁷ *Мазур О.Я.* Східна Галичина у роки Першої світової війни (1914–1918): Автореф. дис... канд. іст. наук. — Л., 1997. — 22 с.

⁸ *Кучера І.В.* Політика російської окупаційної адміністрації в Східній Галичині у 1914–1917 рр.: Автореф. дис... канд. іст. наук. — Чернівці, 2005. — 19 с.

⁹ *Марчук В.* Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України XX ст. — Івано-Франківськ, 2004. — 464 с.

¹⁰ *Ульяновський В.* Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. Навч. посібн. — К., 1997. — 200 с.

¹¹ *Капелюшний В.П.* Здобута і втрачена незалежність: історіографічний нарис української державності доби національно-визвольних змагань (1917–1921 рр.). — К., 2003. — 608 с.

¹² *Бахтуріна А.Ю.* Окраины российской империи: государственное управление и национальная политика в годы Первой мировой войны (1914–1917 гг.). — Москва, 2004. — 392 с.

¹³ *Іван Петрович [Крип'якевич І.]*. Галичина під час російської окупації: Серп. 1914 — черв. 1915. — Відень, 1915. — 116 с.

¹⁴ *Царський в'язень 1914–1917.* — Л., 1918. — 194 с.

¹⁵ *Дорошенко Д.* Арест и ссылка митрополита А. Шептицького // На чужой стороне. — Кн. XIII. — Прага, 1925. — С.160–166.

¹⁶ *Власовський І.* Нарис історії Української Православної Церкви. — Т. 3 (XIX ст.). — Нью-Йорк; Баванд Брук, 1960.

¹⁷ *Талергофський альманах: Пропамятная книга австрийских жестокостей, изуверств и насилий над карпато-русским народом во время всемирной войны, 1914–1917 гг.* — Вып. 1. Терор в Галичине в годы первой мировой войны, 1914–1915 гг. — Л., 1924. — 204 с.; Вып. 3. — Ч. I. — Л., 1930. — 156 с.; Вып. 4. — Ч. 2. — Л., 1932. — 158 с.

¹⁸ *Стародуб А.* Церковна політика Росії в Галичині під час Першої світової війни: експансія «повоєнного православ'я» // Насилля влади проти свободи сумління: репресивна політика радянської влади щодо християнських Церков та віруючих (ідейні засади, механізм реалізації, історичні наслідки. — Київ, 3–5 березня 2006 // www.ichistory.org/ukrsite/pages/newsd.php/ua.

¹⁹ *Мазур О.Я.* Східна Галичина у роки Першої світової війни (1914–1918): Автореф. дис... канд. іст. наук. — Л., 1997. — 22 с.

²⁰ *Кучера І.В.* Політика російської окупаційної адміністрації в Східній Галичині у 1914–1917 рр.: Автореф. дис... канд. іст. наук. — Чернівці, 2005. — 19 с.

²¹ *Іван Петрович [Крип'якевич І.]*. Галичина під час російської окупації: Серп. 1914 — черв. 1915. — Відень, 1915. — 116 с.

²² *Лужницький Г.* Українська Церква між Сходом і Заходом: Нарис історії Української Церкви. — Філадельфія, 1954. — 723 с.

²³ *Марчук В.* Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. — Івано-Франківськ, 2004. — 464 с.

²⁴ *Власовський І.* Нарис історії Української Православної Церкви. — Т. 3 (XIX ст.). — Нью-Йорк; Баванд Брук, 1960.

²⁵ *Дорошенко Д.* Історія України 1917–1923 рр. — Т. I. — Доба Центральної Ради. — Ужгород, 1932; — Нью-Йорк, 1954. — 437 с.

²⁶ *Боцюроків Б.* Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950) / Пер. з англ. Н. Кочан. — Л., 2005. — 268 с.

²⁷ *Лужницький Г.* Українська Церква між Сходом і Заходом: Нарис історії Української Церкви. — Філадельфія, 1954. — 723 с.

²⁸ *Великий А.Г.* З літопису християнської України. — Т. IX. — ХХ ст. — Рим, 1977. — 304 с.

²⁹ *Делятинський Р.* До питання про діяльність греко-католицького духовенства Станіславівської єпархії напередодні і в час Листопадової революції 1918 року в Східній Галичині: основні уроки // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В.Гнатюка, серія: Історія. — Вип. I. — Тернопіль, 2007. — С. 81–87.

³⁰ *Степаненко Г.В.* Православне парафіяльне духовенство на українських землях Російської імперії в роки Першої світової війни (1914 — лютий 1917 рр.) // УІЖ. — 2004. — №5. — С. 45–65.

³¹ *Левицький К.* Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918. Перша часть; — Л., 1928. — Друга часть. — Л., 1929. — С. 289–496.

³² *Павлишин О.* З історії впровадження григоріанського календаря в церковне життя українців: календарна реформа єпископа Григорія Хомишина // Україна модерна. — № 7. — 2002. — С. 7–68.

³³ *Єзрешій О.* Єпископ Григорій Хомишин: портрет релігійно-церковного і громадсько-політичного діяча. — Івано-Франківськ, 2006. — 168 с.

³⁴ *Павлишин О.* З історії впровадження григоріанського календаря в церковне життя українців: календарна реформа єпископа Григорія Хомишина // Україна модерна. — № 7. — 2002. — С. 7–68.

³⁵ Там само.

³⁶ Там само.

³⁷ *Шкраб'юк П.* Виноградник господній. — Л., 1995.